

Kryzys migracyjny a relacje Macedonii z Unią Europejską

Marcin Sokołowski, *Uniwersytet Warszawski*

ORCID ID: 0000-0002-4841-5534

Streszczenie

Przedmiotem artykułu jest analiza kryzysu migracyjnego z lat 2015–2016 i jego wpływu na relacje Macedonii z państwami członkowskimi UE. Od 2015 roku Macedonia, posiadająca status oficjalnego kandydata do UE, znalazła się w centrum kryzysu migracyjnego. Jest jednym z państw będących częścią bałkańskiego szlaku migracyjnego. Migranci docierali do Macedonii głównie z Grecji. W tym czasie Macedonia otrzymywała od państw członkowskich UE sprzeczne sygnały dotyczące tego, jakie działania należy podjąć w obliczu kryzysu migracyjnego. Celem niniejszego artykułu jest prezentacja złożonej sytuacji Macedonii, jako państwa wieloetnicznego, z dużą mniejszością muzułmańską, oraz jej polityki w kontekście sporów dotyczących metod rozwiązania kryzysu migracyjnego. Cel ten będzie realizowany poprzez analizę przebiegu kampanii wyborczej, obserwowanej podczas pobytu badawczego, oraz analizę treści przekazów medialnych. Głównym problemem badawczym jest zbadanie, na ile wybór określonego kierunku polityki rządu Macedonii i realizacji konkretnych działań, w odpowiedzi na kryzys migracyjny, mógł wpłynąć na zmianę wzajemnych relacji z państwami UE, na ich pogorszenie bądź poprawę.

Słowa kluczowe: migranci, uchodźcy, Bałkany, Schengen, kryzys, Macedonia

Migration crisis and relations between Macedonia and European Union

Abstract

This article deals with the analysis of migrant crisis in the years 2015–2016 and its impact on the relations between Macedonia and the EU member states. In 2015 Macedonia, which has an official EU candidate status, was in the centre of the migrant crisis. It was one of the countries on the Balkan migrant route. Migrants entered Macedonia mainly from Greece. Macedonia was receiving contradictory statements from EU countries concerning the issue of dealing with the migration crisis. The aim of this article is to present the complex situation of this country as a multi-ethnic with a large Muslim minority and its politics in the context of disputes with EU concerning solving of the migration crisis. To accomplish the goal, the analysis of election campaigns and content analysis of media which were done during the study visit will be presented. Main research problem concerns the influence of Macedonia's policy and actions taken as a response to migrant crisis on the direction of the bilateral relations between Macedonia and EU countries.

Key words: migrants, refugees, Balkans, Schengen, crisis, Macedonia

Kryzys migracyjny pokazuje trudności decyzyjne, z którymi muszą się zmierzyć przywódcy państw dotkniętych tym kryzysem. Rozstrzygnięcia w tym obszarze obciążone są bardzo wysokim poziomem ryzyka. Analizując działania przy podejmowaniu ryzykownych decyzji zauważymy, w jak skomplikowanym położeniu może znaleźć się państwo europejskie. Ten problem zostanie zaprezentowany na przykładzie Macedonii i jej relacji z państwami członkowskimi Unii Europejskiej (UE) w kontekście kryzysu migracyjnego z lat 2015–2016. Ponieważ stosunek poszczególnych państw UE do kryzysu migracyjnego nie był jednoznaczny, to wywołało pewien stan napięcia w relacjach pomiędzy Macedonią a krajami członkowskimi UE.

Celem artykułu jest pokazanie złożonej sytuacji wewnętrznej Macedonii, jako państwa wieloetnicznego, z dużą mniejszością muzułmańską, oraz jej polityki w kontekście sporów dotyczących metod rozwiązania kryzysu migracyjnego. W związku z tym analizie poddana zostanie kampania wyborcza, obserwowana bezpośrednio podczas pobytu badawczego, a także przeanalizowane będą treści przekazów medialnych. Chodzi o zbadanie, na ile wybór określonego kierunku polityki przez rząd Macedonii i konkretne działania będące odpowiedzią na kryzys migracyjny mógł wpłynąć na zmianę wzajemnych relacji z państwami UE, na ich pogorszenie bądź poprawę.

W artykule udzielone będą odpowiedzi m.in. na pytania: jakie działania podejmuje Macedonia, oficjalny kandydat do Unii Europejskiej, chcąc zachować dobre relacje ze wszystkimi państwami członkowskimi UE? Czy decyzje władz Macedonii w kontekście kryzysu migracyjnego miały negatywny wpływ na stosunki z krajami członkowskimi UE? Czy państwo aspirujące do członkostwa w UE, będzie popierać stanowisko konkretnych państw unijnych? Co jest główną determinantą polityki zagranicznej Macedonii, czy będzie nią utrzymywanie dobrych relacji z państwami wspólnoty czy własne bezpieczeństwo? Odpowiedzi na powyższe pytania będą poszukiwane m.in. w doniesieniach prasowych opublikowanych w okresie zaostrego kryzysu migracyjnego.

W artykule nastąpi weryfikacja dwóch hipotez badawczych. Pierwsza hipoteza zakłada, że państwo kandydujące do Unii Europejskiej, w przypadku kryzysu migracyjnego, stara się spełnić oczekiwania UE, co m.in. oznacza, iż w sytuacji mającej skutki dla całej wspólnoty, takiej jak np. kryzys migracyjny, oczekuje od Unii spójnej reakcji i skutecznej pomocy. Druga hipoteza zakłada, że państwo kandydujące do UE, znajdujące się w sytuacji zagrożenia bezpieczeństwa wewnętrznego i zewnętrznego obierze kierunek działań nastawiony na neutralizowanie zagrożenia w celu zapewnienia dobrobytu i spokoju

dla swoich obywateli, nawet za cenę pogorszenia relacji z państwami członkowskimi UE. W przypadku Macedonii bezpieczeństwo należy rozumieć w szerokim kontekście. Po pierwsze, jako bezpieczeństwo tożsamościowe, związane z faktem, że jest to państwo wieloetniczne i wieloreligijne, a napływ setek tysięcy muzułmanów może naruszyć jego kruchą stabilność wewnętrzną. Po drugie, jako bezpieczeństwo ekonomiczno-społeczne, ze względu na sytuację gospodarczą i wysoką stopę bezrobocia w Macedonii. Należy także zaznaczyć, że w Macedonii w 2015 roku bezrobocie sięgało 23 proc. (*Drzaven Zavod* za Statistika 2015). Na decyzję rządu Macedonii, dodatkowy wpływ ma brak spójnego podejścia ze strony państw członkowskich UE, jasnego przekazu oraz oczekiwań w stosunku do władz Macedonii w kwestii kryzysu migracyjnego.

W artykule, podstawową techniką badawczą jest systematyczna analiza dwóch głównych dzienników: *Dnevnik*, *Utrinski Vesnik*, prowadzona od sierpnia 2015 do stycznia 2017 roku oraz jednego dziennika (*Vecer*) prowadzona od stycznia do października 2017. Dwa pierwsze opiniotwórcze, popularne tytuły, pierwszy reprezentujący stanowisko zbliżone do rządu, a drugi do opozycji zostały zlikwidowane w 2017 roku, dlatego w drugim okresie zdecydowałem się na analizę trzeciej gazety. W tym czasie przeanalizowałem 15 artykułów prasowych z wymienionych tytułów, w języku macedońskim, a także publikacje ze strony internetowej prezydenta Macedonii. Uzupełnieniem były obserwacje prowadzone podczas pobytu badawczego w Macedonii od 15 do 25 września 2016 roku oraz pobytu badawczego od 4 do 14 grudnia 2016 roku, a także publikacje na temat kryzysu migracyjnego ukazujące się w innych krajach (Polska, Serbia). Ponadto, wykorzystałem materiały zebrane podczas pobytów badawczych przed wyborami parlamentarnymi z grudnia 2016 roku, wśród których były: programy wyborcze głównych partii politycznych, wywiady swobodne, obserwacja uczestnicząca, analiza 41 nagrań audycji wyborczych głównych partii politycznych przedstawionych w mediach publicznych: Wewnętrznomacedońskiej Rewolucyjnej Organizacji Demokratycznej Partii Macedońskiej Jedności Narodowej (VMRO DPMNE) i Socjaldemokratycznego Sojuszu dla Macedonii (SDSM). Należy zaznaczyć, że z uwagi na nieliczne źródła skupiłem się w znacznym stopniu na analizie dyskursu medialnego.

W pierwszej części artykułu zostanie zaprezentowana sytuacja polityczna Macedonii, na podstawie której dokonana zostanie analiza relacji Macedonii z Unią Europejską oraz wpływu kryzysu migracyjnego na sytuację Macedonii.

Macedonia i UE

Macedonia to niewielkie państwo położone w środkowej części półwyspu Bałkańskiego. Jej terytorium obejmujące obszar 25 tys. kilometrów kwadratowych. Graniczy z Grecją, Albanią, Bułgarią, Serbią i Kosowem (Stawowy-Kawka 2000: s. 295). To także państwo wieloetniczne zamieszkałe przez chrześcijan – 66 proc. i muzułmanów – 32 proc. (Sokołowski 2015: s. 235). Największą grupę etniczną stanowią Macedończycy (64 proc.), będący prawosławnymi chrześcijanami. Macedonię zamieszkują także muzułmanie, z których najliczniejszą grupę stanowią Albańczycy (25 proc.), ale także Turcy (3 proc.), przedstawiciele mniejszości romskiej, bośniackiej oraz niewielka grupa Macedończyków wyznania muzułmańskiego – Torbeszy (Fuszara 2008: s. 126).

Macedonia graniczy od południa i wschodu z państwami członkowskimi Unii Europejskiej: Grecją i Bułgarią. Od zachodu graniczy z Albanią, a od północy z Serbią i Kosowem. Macedonia od 2005 roku posiada status oficjalnego kandydata do Unii Europejskiej, ale ze względu na sprzeciw Grecji nie może rozpocząć negocjacji członkowskich (European Commission 2014). Grecja nie zgadza się, by Macedonia na forum międzynarodowym używała konstytucyjnej nazwy swojego państwa (Slaveski 2012: s. 63). Rozpoczęcie negocjacji akcesyjnych jest rekomendowane od 2009 roku przez Komisję Europejską oraz wspierane przez Parlament Europejski, który przyjmuje rezolucje wzywające do rozpoczęcia negocjacji (Parlament Europejski 2013). Podobnie wygląda kwestia członkostwa Macedonii w Sojuszu Północnoatlantyckim (NATO). Od szczytu NATO w Bukareszcie w 2008 roku, Grecja blokuje członkostwo Macedonii w Sojuszu (Slaveski 2012: s. 63). Ostatnio pojawiła się niewielka szansa, że problem ten może zostać rozwiązany w oparciu o ustalenia podczas zaplanowanych na wiosnę 2018 roku negocjacji macedońsko-greckich prowadzonych pod auspicjami wysokiego przedstawiciela ONZ.

Sytuacja Macedonii w kontekście kryzysu migracyjnego na Bałkanach

Od pierwszej połowy 2015 roku Macedonia znajdowała się w centrum kryzysu migracyjnego, ponieważ główny szlak migracyjny prowadził z Bliskiego Wschodu przez Turcję do Grecji i dalej na północ Europy przez Macedonię (Mikulska 2016). Tak zwanym szlakiem bałkańskim 90 proc. migrantów przybyłych do Grecji w 2015 roku, trafiało następnie do Macedonii (*Raport* 2015). Należy podkreślić, że Macedonia była jedynym krajem nieczłonkowskim UE, do którego docierali migranci, z kraju należącego do Unii Europejskiej i strefy Schengen (*Izdadeni nad* 2016).

Pierwszym państwem Unii Europejskiej zmagającym się z kryzysem migracyjnym była Grecja, gdzie od 2010 roku wzrastała liczba migrantów. Rządząca tam prawicowo-konserwatywna Nowa Demokracja podjęła konkretne działania zmierzające do powstrzymania fali migrantów, docierających z Turcji, w większości przypadków drogą lądową. Rządzący podjęli decyzje o:

- budowie systemu zasieków z drutu kolczastego na granicy lądowej z Turcją, określanego jako Tarcza,
- stworzeniu ośrodków detencyjnych na obszarze całego kraju,
- przeprowadzeniu operacji Przyjazny Zeus, polegającej na kontrolowaniu dokumentów osób podejrzewanych o nielegalny pobyt w Grecji (Adamczyk 2017: s. 297).

Po zwycięstwie wyborczym lewicowej Syrizy w 2014 roku, nowy rząd zrezygnował z budowy ośrodków detencyjnych oraz kontroli w ramach operacji Przyjazny Zeus (Adamczyk 2017: s. 301). Gdy w 2015 roku tysiące migrantów zaczęły docierać do brzegów greckich wysp, władze państwa nie były przygotowane na takie wydarzenia, a wycofanie się z kroków podjętych przez poprzedników jeszcze bardziej skomplikowało sytuację. Bez weryfikacji tożsamości i bez rejestracji, migranci byli kierowani z wysp promami do Salonik, a potem docierali do granicy Macedonii (Adamczyk 2017: s. 304).

Władze Macedonii mogły obawiać się, że napływ migrantów może doprowadzić do wzrostu napięć w wieloetnicznym państwie, w którym dominują dwie monoteistyczne religie: chrześcijaństwo i islam. Szczególnie, ze względu na spór z Grecją, wszelkie działania władz greckich związane z przepuszczaniem do Macedonii nierejestrowanych migrantów były traktowane w sposób podejrzliwy, jako próba wywołania kolejnego kryzysu. Dodatkowo, trzeba wziąć pod uwagę to, że kulminacyjny moment napływu migrantów latem 2015 roku miał miejsce dwa miesiące po krwawych walkach w maju w Kumanowie, pomiędzy macedońskimi siłami bezpieczeństwa a grupą uzbrojonych albańskich muzułmanów próbujących przejąć kontrolę nad dzielnicą miasta (Cancarevic, Talevska 2015).

Warto przeanalizować, jakie działania podczas kryzysu migracyjnego podjęły władze Macedonii. Kryzys można podzielić na cztery fazy. Pierwszą można określić, jako fazę zaskoczenia, drugą, jako fazę zaniepokojenia i strachu, trzecią jako fazę oczekiwania na pomoc z Unii Europejskiej i czwartą fazę, jako zamykanie i uszczelnianie granic.

Już w pierwszej fazie kryzysu – zaskoczenia, macedońskie władze zdecydowały 17 czerwca 2015 roku o zmianach w ustawie o azylu i czasowej ochronie, według której migranci mieli 72 godziny na podjęcie decyzji, czy występują o azyl w Macedonii czy też decydują się na tranzyt. Migranci na granicy musieli poinformować ustnie lub pisemnie, że chcą wystąpić o azyl. Takie rozwiązania zostały podjęte, gdy w ciągu kilku tygodni do Macedonii przedostało się nielegalnie kilkadziesiąt tysięcy migrantów (*Mogu tri dana* 2015). Te wydarzenia najlepiej ilustrują znaczenie pojęcia fazy zaskoczenia.

Kolejnym krokiem było ogłoszenie 20 sierpnia 2015 roku, stanu sytuacji kryzysowej w państwie (*krizna sostojba*) w związku z napływem migrantów. W tym miejscu można mówić o fazie zaniepokojenia i strachu. Wojsko zostało wysłane na granice, południową i północną. Działania miały na celu wzmocnienie bezpieczeństwa państwa, a także ochrony obywateli w rejonach przygranicznych. Został także powołany rządowy sztab kryzysowy przy Centrum Zarządzania Kryzysowego. Było to spowodowane faktem, że od czerwca do sierpnia wydano 40 tys. potwierdzeń dla migrantów przekraczających granicę, a 20 sierpnia na granicy grecko-macedońskiej znajdowało się 30 tys. migrantów (*Makedonija proglasi* 2015). Warto też dodać, iż do granicznej miejscowości Gevgelija zamieszkałej przez 35 tys. osób, w sierpniu 2015 roku, dziennie docierało od czterech do nawet ośmiu tysięcy migrantów. Sytuacja w mieście groziła wybuchem epidemii (*Ushte dve* 2015).

Trzecia faza związana była z oczekiwaniem na pomoc z Unii Europejskiej. Pod koniec 2015 roku postanowiono o budowie ogrodzenia, a na początku 2016 roku o przedłużeniu go na całej macedońsko-greckiej granicy od jezior Dojran do Prespa (*Se krev* 2016). W tym miejscu można już mówić o fazie zamykania i uszczelniania granic na wzór państw położonych na północ od Macedonii.

Pierwsza faza kryzysu miała miejsce zaledwie miesiąc po wspomnianych walkach w mieście Kumanowo, pomiędzy oddziałami macedońskimi a albańskimi rebeliantami, w których śmierć poniosło ośmiu przedstawicieli sił bezpieczeństwa Macedonii. Już miesiąc po konflikcie mogącym doprowadzić do wybuchu wojny domowej, państwo musiało się zmierzyć z napływem ogromnej liczby migrantów, którego kulminacyjnym momentem było wprowadzenie stanu wyjątkowego i wysłanie na granice oddziałów wojsk. Z uwagi na fakt, że migranci docierający do Macedonii pochodzili z krajów muzułmańskich, władze uznały, że sytuacja, w której część migrantów pozostanie w Macedonii może doprowadzić do naruszenia równowagi etniczno-religijnej w państwie. Wspomniane wyżej napięcia w relacjach macedońsko-greckich także

odgrywały istotną rolę w postrzeganiu kryzysu przez władze Macedonii. Nie bez znaczenia pozostawała sytuacja społeczno-ekonomiczna i wysokie bezrobocie.

Porozumienie UE - Zachodnie Bałkany

W październiku 2015 roku Komisja Europejska zorganizowała spotkanie przedstawicieli: Serbii, Macedonii, Chorwacji, Bułgarii, Grecji, Słowenii, Węgier, Austrii, Niemiec i Rumunii, na którym przedstawiła siedemnastopunktowy plan pomocy dla państw Europy Południowo-Wschodniej dotyczący kryzysu migracyjnego (Komisja Europejska 2015).

W dokumencie znalazły się m.in. rozwiązania odnoszące się do: zaprzestania przepuszczania przez swoje terytoria migrantów bez informowania krajów sąsiednich, poprawy warunków pobytu migrantów na Bałkanach (działania na rzecz zapewnienia schronienia, wody, jedzenia), zapewnienia przez państwa znajdujące się na szlaku bałkańskim 100 tys. miejsc (50tys. przez Grecję i kolejnych 50 tys. miejsc przez pozostałe państwa). Planowano udzielenie wsparcia dla współpracy granicznej pomiędzy Grecją a Macedonią, a także rejestrowania migrantów z wykorzystaniem danych biometrycznych. Ponadto przewidziano wsparcie agencji Frontex dla zarządzania granicami zewnętrznymi Macedonii, Grecji i Albanii, ochrony granicy bułgarsko-tureckiej oraz obowiązku informowania migrantów o konieczności rejestracji (Komisja Europejska 2015).

Niestety, zaproponowane rozwiązania nie wychodziły naprzeciw oczekiwaniom Macedonii. Kwestia zapewnienia 50 tys. miejsc na szlaku bałkańskim dotyczyła także Macedonii, przez którą przebiegał szlak migracyjny prowadzący na Węgry i do Austrii. O ile kwestia rejestracji migrantów, pobierania danych biometrycznych czy wymiany informacji między państwami była istotna, o tyle problem zapewnienia na swoim terytorium dodatkowych miejsc dla tysięcy migrantów, wiązał się z ryzykiem wzrostu zagrożenia bezpieczeństwa wewnętrznego państwa. Te warunki były trudne do spełnienia z uwagi na to, że przyjęcie na terytorium Macedonii tysięcy muzułmańskich migrantów mogło się wiązać ze zmianą sytuacji etniczno-religijnej i naruszeniem stabilności w relacjach międzyetnicznych i religijnych. Podobnie obowiązek zapewnienia schronienia, opieki medycznej, wody, jedzenia tysiącom osób był trudny do spełnienia w przypadku państwa, które wciąż zmagало się z wysokim bezrobociem i niskim poziomem życia swoich obywateli. W sytuacji gdyby państwa położone na północ zamknęły swoje granice, w Macedonii mogłoby pozostać kilkadziesiąt tysięcy migrantów z krajów muzułmańskich.

Wprawdzie unijni ministrowie finansów zalecili Grecji wzmocnienie jej granic z Turcją, a raport Komisji Europejskiej na temat przestrzegania przepisów dotyczących strefy Schengen wskazywał, że Grecja nie podejmowała działań zmierzających do kontrolowania migrantów przybywających z Turcji na greckie wyspy (Kokot, Bielecki 2016), to władze Macedonii oczekiwały realnego wsparcia.

(Nie)porozumienia macedońsko-unijne w sprawie kryzysu migracyjnego w 2016 roku

Faza trzecia kryzysu migracyjnego w Macedonii dotyczyła oczekiwania na pomoc ze strony Unii Europejskiej oraz na jasny przekaz od przywódców państw UE skierowany do władz Macedonii. Wydarzenia z pierwszych dwóch miesięcy 2016 roku związane z kryzysem migracyjnym, wskazują jak silną presję wywierały na Macedonię kraje Unii Europejskiej oraz jak odmienne wnioski płynęły z różnych stron Europy.

Można wyróżnić dwa odmienne stanowiska państw UE:

- 1) Nakłanianie do wzmocnienia kontroli granicy macedońsko-greckiej (budowa ogrodzenia na granicy i udzielenie wsparcia dla Macedonii poprzez wysłanie misji policyjnej).
- 2) Nacisk na współpracę z Grecją i występowanie przeciwko budowie murów i ogrodzeń na granicach.

Na początek, warto przytoczyć przykłady pierwszego stanowiska. Z uwagi na bardzo dużą liczbę imigrantów i obawy związane z ich niekontrolowanym napływem do Europy, premier Węgier Viktor Orban na spotkaniu z premier Beatą Szydło wskazał na konieczność wzmocnienia granicy macedońsko-greckiej (Orban 2016) i bułgarsko-greckiej w celu budowy nowej linii obrony Europy (Wojnicki 2017: s. 547). Podobne stanowisko zaprezentowali inni przywódcy Grupy Wyszehradzkiej (V4) (Mikulska 2016).

W lutym 2016 roku w Wiedniu spotkali się przedstawiciele krajów znajdujących się na szlaku bałkańskim: Słowenii, Chorwacji, Albanii, Bośni i Hercegowiny, Czarnogóry, Macedonii, Serbii i Kosowa. Zwrócono uwagę na konieczność selekcji migrantów na granicy macedońsko-greckiej. Austria zaproponowała wysłanie cywilno-wojskowej misji do Macedonii, a także tworzenie centrów rejestracji migrantów w tych dwóch państwach, by móc chronić Macedonię przed migrantami z państw pozaeuropejskich z wykluczeniem obywateli Syrii i Iraku (Miecznikowska 2017: s. 402). Na spotkaniu państw Grupy Wyszehradzkiej w Pradze, na które oprócz przywódców Czech, Polski, Słowacji i Węgier zostali zaproszeni prezydent Macedonii i premier Bułgarii pod-

kreślono, że przy braku porozumienia pomiędzy Turcją i Grecją istnieje możliwość zablokowania napływu nielegalnych migrantów ekonomicznych na granicy macedońsko-greckiej i bułgarsko-greckiej (Wojnicki 2017: s. 548). Macedonia nie będąc członkiem UE podpisywała bilateralne porozumienia z państwami UE, aby otrzymać pomoc policyjną na granicach (Božinovska 2016). Choć plan wzmocnienia kontroli na granicy Macedonii i Grecji, poprzez dostarczenie dodatkowych sił policyjnych i sprzętu poparł przewodniczący Komisji Europejskiej Jean-Claude Juncker (*Juncker go pozdravi* 2016), to jednocześnie w odpowiedzi na szczyt Grupy Wyszehradzkiej w Pradze, inne stanowisko zaprezentowała Komisja Europejska, która po spotkaniu przywódców państw V4 z prezydentem Macedonii i premierem Bułgarii wyraziła swoje zaniepokojenie wsparciem Polski, Czech, Słowacji i Węgier dla Macedonii. Urzędnicy KE sprzeciwili się dwustronnym porozumieniom pomiędzy państwami Grupy Wyszehradzkiej a Macedonią, dotyczącym wsparcia dla ochrony macedońsko-greckiej granicy (Słojewska 2016).

Warto także przyjrzeć się drugiej postawie, którą prezentowała część państw UE. Kanclerz Niemiec Angela Merkel w wywiadzie dla *Stuttgarter Zeitung*, wystąpiła przeciwko budowie ogrodzenia na granicy Macedonii z Grecją (*Merkel na* 2016) i zaznaczyła, że Macedonia nie jest członkiem Unii Europejskiej i takie zachowanie jest nieeuropejskie (*Merkel ostrzega* 2016). Jean-Claude Juncker w wywiadzie dla *Die Welt* zauważył, że zamknięcie granicy grecko-macedońskiej byłoby niezgodne z prawem, a nie do zaakceptowania byłby fakt, iż kraje Unii Europejskiej zdecydowałyby się współpracować z państwem trzecim (Macedonią), by zamknęło granice z państwem członkowskim UE (*Juncker zatvoranieto* 2016). Minister spraw zagranicznych Holandii, sprawującej przewodnictwo w Unii Europejskiej, Bert Kunders podczas wizyty w Macedonii, poruszył problem rejestrowania migrantów, czyli wypełniania tych obowiązków, które spoczywały na będącej członkiem Unii Europejskiej Grecji (*Po avstriskiot* 2016). Ponieważ część państw członkowskich Unii Europejskiej nakłaniała Macedonię, by zamknęła swoją granicę z Grecją, minister B. Kunders podkreślił, że ważniejsza jest właściwa kontrola niż zamknięcie granicy, a Macedonia powinna postępować zgodnie ze standardami europejskimi, we współpracy ze wszystkimi państwami członkowskimi UE (*Control borders* 2017).

Niewątpliwie w kwestii rozwiązania kryzysu migracyjnego można zauważyć konflikt pomiędzy państwami członkowskimi. Komisja Europejska w lutym 2016 roku przeznaczyła 10 milionów dolarów pomocy dla Macedonii w celu lepszej ochrony

granic, zwalczania przestępczości zorganizowanej, walki z przemytnikami oraz właściwej identyfikacji i rejestracji migrantów (Szymański 2017: s. 251). Chodziło o to, aby poprawić kontrolowanie granicy, identyfikację i rejestrację osób z państw trzecich, a nie budować bariery, co podkreślił Margaritis Schinas rzecznik Komisji Europejskiej: „pomoc jest udzielana po to, by lepiej zarządzano granicą, a nie ją zamykano” (*Predsdatelot Ivanov* 2016). Wsparcie zostało udzielone także w ramach instrumentu IPA programu „Regionalne wsparcie ukierunkowane na ochronę zarządzania migracją na Bałkanach Zachodnich i Turcji” (Szymański 2017: s. 251). Jednak, nadal politycy macedońscy dostrzegali zagrożenie związane z niekontrolowanym napływem migrantów, którzy mogli przedostać się z Grecji na terytorium Macedonii przekraczając granicę na rzekach czy w górach.

Władze Macedonii, musiały dokonać wyboru, tym bardziej, że nie wydawało się możliwe utrzymanie dobrych i bezkonfliktowych relacji ze wszystkimi państwami UE, ponieważ nie było możliwe spełnienie oczekiwań wszystkich krajów członkowskich. Dlatego też uznano, że kluczowa powinna pozostać kwestia bezpieczeństwa państwa, nawet za cenę pogorszenia relacji z niektórymi krajami unijnymi. Mając na uwadze dwie przedstawione na początku hipotezy, zarówno pierwszą, że Macedonia, jako państwo kandydujące będzie się starać utrzymywać jak najlepsze stosunki ze wszystkimi państwami UE oraz drugą, że państwo będzie miało na uwadze bezpieczeństwo własnych obywateli, należy zaznaczyć, że ostatecznie zdecydowano się postawić na bezpieczeństwo, choć mogło to wpłynąć niekorzystnie na relacje z państwami, które nie wyrażały aprobaty dla budowy ogrodzeń na granicy z Grecją.

Stanowisko Macedonii związane z kryzysem migracyjnym koncentrowało się na tym, by państwo nie stało się „obozem” dla imigrantów, którzy trafili do niej z innego kraju Unii Europejskiej i strefy Schengen (*Poposki* 2016). Macedońska armia postanowiła wzmocnić zabezpieczenie granicy z Grecją budując podwójne ogrodzenie wzmocnione drutem kolczastym. Zapowiedziano utworzenie dwóch centrów tranzytowych, na południu kraju na 1500 osób i na północy na 500 osób. Tysiąc żołnierzy zostało wysłanych na południową granicę państwa, by ją chronić i kontrolować przepływ oraz rejestrować migrantów (*Od kabinetot* 2016). Podczas spotkania w Brukseli z przewodniczącym Komisji Europejskiej Jean-Claude Junckerem, przewodniczącym Rady Europejskiej Donaldem Tuskiem i Wysoką Przedstawiciel Unii ds. Zagranicznych i Polityki Bezpieczeństwa Federicą Mogherini, prezydent Macedonii Gjorge Ivanov podkreślił, że jego kraj nie zamyka swoich legalnych, oficjalnych przejść granicznych, zamierza tylko kontrolować

granice i powstrzymać nielegalną migrację (*President vo Brisel* 2016). Jednocześnie władze uznając za nadrzędne bezpieczeństwo musiały wciąż zmagać się z atakami na przejścia graniczne grup migrantów chcących nielegalnie przedostać się do Macedonii (*Telefonski razgovori* 2016). Relacje z Grecją, z powodu sporu o konstytucyjną nazwę państwa, od początku lat 90. XX wieku były bardzo trudne, jednak kryzys migracyjny doprowadził do napięć nie tylko z Grecją, ale i z największym państwem UE – Niemcami, a także z Komisją Europejską czy sprawującą przewodnictwo w UE – Holandią.

Porozumienie UE – Turcja

W marcu 2016 roku Komisja Europejska zawarła porozumienie z Turcją dotyczące współpracy w kwestii kryzysu migracyjnego. Na porozumienie złożyło się 17 punktów. Po pierwsze, zdecydowano o odsyłaniu nowych nielegalnych imigrantów, którzy dotarli na greckie wyspy z Turcji po 20 marca 2016 roku (Komisja Europejska 2016). Za każdego zawróconego Syryjczyka z greckich wysp, inny syryjski migrant miał zostać przesiedlony bezpośrednio z Turcji do Unii Europejskiej. Turcja zobowiązała się do ochrony swoich granic i zwalczania nowych szlaków migracyjnych prowadzących do Europy. Podjęto także decyzję o prowadzeniu walki z przemytnikami migrantów. Unia Europejska zobowiązała się do zniesienia wiz dla obywateli Turcji chcących udać się do UE oraz przygotować mapę drogową liberalizacji wizowej. Ponadto, Unia zgodziła się wypłacić 3 miliardy euro pochodzące z funduszu pomocy dla uchodźców w Turcji, a także przeznaczyć dodatkowe środki w kwocie kolejnych 3 miliardów euro do końca 2018 roku. Podjęto również zobowiązania zmierzające do przyspieszenia prac związanych z procesem akcesyjnym Turcji do Unii Europejskiej (Komisja Europejska 2016).

16 marca 2016 roku Komisja Europejska określiła w komunikacie dalsze działania dotyczące współpracy z Turcją (Szymańska 2017: s. 268), które okazały się niezwykle istotne z punktu widzenia Macedonii, dla zahamowania napływu migrantów z Turcji do Europy tak zwanym szlakiem bałkańskim. Wciąż jednak pozostawał nierozwiązany problem migrantów pozostających w obozach na terenie Grecji, a także tych, których władze państw położonych na północ od Macedonii zdecydowałyby się zawrócić. Trafiliby oni wtedy do obozów w Macedonii, w których i tak w momencie podpisania porozumienia znajdowało się kilka tysięcy migrantów.

Podpisanie porozumienia miało też istotne znaczenie z innego punktu widzenia. Analizując fazy kryzysu migracyjnego w Macedonii można zauważyć, że władze państwa oczekiwały na reakcję Unii Europejskiej. Przez dłuższy czas w roku 2015,

polityka UE związana z kryzysem migracyjnym, w przypadku Macedonii, charakteryzowała się brakiem spójnego podejścia. Władze Macedonii mogły poczuć się pozostawione same sobie, z powodu braku wspólnej polityki państw wspólnoty (z jednej strony państwa Grupy Wyszehradzkiej oferujące pomoc Macedonii w ochronie granic, a z drugiej Niemcy krytykujące jej formę). Podpisanie porozumienia z Turcją wychodziło w pewnym sensie naprzeciw oczekiwaniom i działaniom Macedonii, takim jak ochrona granic i budowa ogrodzenia na granicach.

Sytuacja Macedonii po podpisaniu porozumienia

Po podpisaniu w marcu 2016 roku przez Unię Europejską porozumienia z Turcją, sytuacja Macedonii uległa znaczącej poprawie. Wiązało się to także z tym, że część państw UE zdecydowała się udzielić Macedonii pomocy i przysłać na granicę grecko-macedońską oddziały policji. Wsparcia Macedonii udzieliło kilka krajów członkowskich, w tym Polska, wysyłając na granicę macedońsko-grecką funkcjonariuszy straży granicznej (Tomaszewska 2016). Misję kontynuowano w 2017 roku (*Rusza kolejna misja* 2016).

Podsumowując należy zauważyć, że oczekując na wspólne stanowisko państw członkowskich, władze Macedonii musiały same podejmować działania, jednocześnie zdając sobie sprawę, iż są one obciążone pewnym ryzykiem i mogą wpłynąć negatywnie na relacje z niektórymi państwami członkowskimi Unii Europejskiej.

Zakończenie

Pierwsza z hipotez tego artykułu zakłada, że państwo kandydujące stara się spełnić wymogi UE, a w sytuacji mającej skutki dla całej wspólnoty, takiej jak kryzys migracyjny, oczekuje od Unii spójnej reakcji oraz skutecznej pomocy. Jednak, gdy państwa członkowskie nie są w stanie wypracować wspólnego stanowiska w kontekście kryzysu migracyjnego władze Macedonii ostatecznie za kluczowe uznają względy bezpieczeństwa. Druga hipoteza zostaje potwierdzona, gdyż zapewnienie bezpieczeństwa zarówno na poziomie relacji międzyetnicznych (tożsamości) jak i bezpieczeństwa ekonomiczno-społecznego okazało się decydujące. Walka z nielegalną migracją znalazła się w programach wyborczych, zarówno rządzącej VMRO DPMNE, jak i opozycyjnej SDSM przed wyborami z 2016 roku (Sokołowski 2017). Ochrona własnych granic okazała się czynnikiem decydującym i to ona ostatecznie determinowała politykę rządu Macedonii, wspieranego przez państwa Europy Środkowej. Próby przedostawania się migrantów do innych państw Europy przez Macedonię, zostały w znaczącym stopniu ograniczone.

W grudniu 2016 roku odbyły się w Macedonii przyspieszone wybory parlamentarne, w których ponownie zwyciężyła konserwatywna VMRO DPMNE, jednak nie udało jej się utworzyć koalicji z przedstawicielami partii z mniejszości albańskiej. Ostatecznie misję utworzenia rządu prezydent powierzył przywódcy lewicowej SDSM, która zdobyła drugie miejsce w wyborach. Na czele rządu stanął lider SDSM, który zapowiedział budowę ośrodków dla migrantów w miastach w centralnej i południowej części kraju, choć jednocześnie w programie wyborczym, partia zapowiadała walkę z nielegalną migracją (Sokołowski 2017). Mieszkańcy wielu z tych miejscowości planowali przeprowadzić lokalne referenda w obawie przed napływem migrantów (Milevski 2017). Decyzja nowego rządu mogła być następstwem wspomnianego wcześniej pogorszenia relacji z Niemcami, związanego z kwestią przyjmowania migrantów, na które wpłynęła decyzja poprzedniego prawicowego rządu stawiającego na bezpieczeństwo własnych obywateli. Socjaldemokraci macedońscy zdecydowali, że należy dążyć do budowy innego wizerunku Macedonii, jako państwa otwartego i przyjaznego migrantom. Zupełnie innym zagadnieniem jest jednak to, czy państwo wieloetniczne, w którym często dochodzi do konfliktów o charakterze religijnym (Babić 2015) powinno decydować się na takie rozwiązania mogące prowadzić do napięć etniczno-religijnych. Dodatkowo, biorąc pod uwagę wysokie bezrobocie i niski poziom życia, takie działania mogą prowadzić do konfliktów wewnętrznych w państwie oraz sprzeciwu obywateli, czego dowodem są plany organizowania referendum w miastach, w których mają zostać rozmieszczone ośrodki dla migrantów (Milevski 2017). Kryzys migracyjny pozostawał jednym z istotnych tematów debaty publicznej w Macedonii, natomiast nie wpłynął negatywnie na proces akcesyjny. Albowiem tutaj kluczową pozostaje kwestia konstytucyjnej nazwy państwa macedońskiego. Kryzys migracyjny wpłynął natomiast na stosunki z poszczególnymi sąsiadującymi państwami członkowskimi UE, szczególnie w przypadku relacji z Grecją, nielegalna migracja może być w przyszłości, źródłem kolejnych konfliktów.

Marcin Sokołowski – magister, doktorant na Wydziale Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego. Zainteresowania badawcze: tożsamość narodowa na Bałkanach, integracja regionu z Unią Europejską, relacje etniczne i religijne na Bałkanach, partycypacja polityczna mniejszości narodowych, naruszanie prawa podczas wyborów (ze szczególnym uwzględnieniem Macedonii). Kierownik projektów badawczych dotyczących tożsamości macedońskiej w kontekście wyborów parlamentarnych.

Adres e-mail: marcin.sokolowski12@student.uw.edu.pl

Marcin Sokółowski – MA, a PhD student at the Faculty of Political Science and International Studies, University of Warsaw. His research interests include: national identity in the Balkans, the Balkan countries integration with the EU, ethnic and religious relations in the Balkans, political participation of ethnic minorities, electoral fraud (especially in Macedonia). He conducted research projects on the Macedonian identity in the context of parliamentary elections.

Email: marcin.sokolowski12@student.uw.edu.pl

Bibliografia

- ADAMCZYK Artur (2017), *Uchodźcy a wybrane państwa Europy Południowej*, w: Konstanty A. Wojtaszczyk, Jolanta Szymańska (red.), *Uchodźcy w Europie Uwarunkowania. Istota. Następstwa, Polska 2017*, Warszawa.
- BABIĆ Marko (2015), *Muslims and Islamic fundamentalism in Macedonia*, https://www.academia.edu/11547817/Muslims_and_Islamic_Fundamentalism_in_Macedonia (02.10.2017).
- BOŽINOVSKA Žana (2016), *Brisel so nov plan. Atina voznemirena*, <http://www.dnevnik.mk/default.asp?ItemID=1B5F5C517D90594DB580A970E5A889A4> (27.01.2016).
- CANCAREVIC Ognjen, TALEVSKA Ivona (2015), *Ekskluzivno od divo naselje mesto kade e likvidirana balkanskata Al-Kaida*, <http://vecer.mk/makedonija/eksluzivno-od-divo-naselje-mestoto-kade-e-likvidirana-balkanskata-al-kaida> (10.01.2017).
- CONTROL BORDERS but don't shut them says Dutch minister (2016), <https://www.alaraby.co.uk/english/news/2016/2/15/control-borders-but-dont-shut-them-says-dutch-minister> (15.11.2017).
- DRZAVEN ZAVOD ZA STATISTIKA NA REPUBLIKA MAKEDONIJA, *Klucni Indikatori*, (2015), <http://www.stat.gov.mk/KlucniIndikatori.aspx> (5.03.2016).
- EUROPEAN COMMISSION, *The Former Yugoslav Republic of Macedonia Progress Report*, (2014), http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2014/20141008-the-former-yugoslav-republic-of-macedonia-progress-report_en.pdf (10.02.2016).
- FUSZARA Małgorzata (2008), *Równe szanse czy bariery? Kobiety w parlamencie Polski i Macedonii*, „Societas Communitas”, nr 2.
- IZDADENI NAD 1200 potvrdi za migranti (2016), <http://makfax.com.mk/makedonija/izdadeni-nad-1-200-potvr-di-za-migranti> (27.01.2016).
- JUNCKER GO pozdravi sloveneckiot predlog granicata za migrantite da se postavi vo Makedonija (2016), <http://www.dnevnik.mk/default.asp?ItemID=8ACB4EF1E-23A8A4C8CA03C54AF7F264A> (26.01.2016).

- JUNCKER ZATVORANIETO na grckite granici e nezakonsko i neprifatljivo* (2016), <http://dnevnik.mk/default.asp?ItemID=2BC5B4D635999B41B243B129B6D5B43C> (17.02.2016).
- KOKOT Michał, BIELECKI Tomasz (2016), *Grecja po kontrolach UE ma trzy miesiące na uszczelnienie granic*, <http://wyborcza.pl/1,75477,19578829,grecja-po-kontrolach-ue-ma-trzy-miesiace-na-uszczelnienie-granic.html> (02.02.2016).
- KOMISJA EUROPEJSKA (2015), *Meeting on the Western Balkans Migration Route: Leaders Agree on 17-point plan of action*, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-15-5904_en.htm (25.10.2015).
- KOMISJA EUROPEJSKA (2016), *EU-Turkey Statement: Questions and Answers*, http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-16-963_pl.htm (19.03.2016).
- MAKEDONIJA PROGLASI krizna sostojba poradi migrantite vojskata e veke rasporedena na granicite (2015), <http://kapital.mk/makedonija-proglasi-krizna-sostojba-poradi-migrantite-vojskata-e-veke-rasporedena-na-granitsite> (20.08.2015).
- MERKEL NA dwoboj so Orban (2016), <http://www.utrinski.mk/default.asp?ItemID=3D63B77800E9A4409CD1FA7942A37EB0> (14.02.2016).
- MERKEL OSTRZEGA przed zamknięciem granicy w Macedonii (2016), <http://wiadomosci.wp.pl/kat,1356,title,Merkel-ostzega-przed-zamknieniem-granicy-w-Macedonii,wid,18163050,wiadomosc.html> (15.02.2016).
- MIECZNIKOWSKA Justyna (2017), *Uchodźcy a wybrane państwa Europy Zachodniej*, w: Konstanty A. Wojtaszczyk, Jolanta Szymańska (red.), *Uchodźcy w Europie Uwarunkowania. Istota. Następstwa, Polska 2017*, Warszawa.
- MIKULSKA Michalina (2016), *Słowacja i Czechy. Trzeba chronić granice UE*, <http://www.rp.pl/Uchodzczy/160129430-Slowacja-i-Czechy-Trzeba-chronic-granice-UE.html> (26.01.2016).
- MIKULSKA Michalina (2016), *IMO 110 tys. migrantów dotarło do Włoch i Grecji*, <http://www.rp.pl/Uchodzczy/160229733-IMO-110-tys-migrantow-dotarlo-do-Wloch-i-Grecji.html> (23.02.2016).
- MILEVSKI SOVETNITSITE na sds bea protiv odrzhuvane na referendum sega treba Bitola da se pretvori vo begalski kamp (2017), <http://kurir.mk/makedonija/vesti/milevski-sovetnitsite-na-sds-bea-protiv-odrzhuvane-na-referendum-sega-treba-bitola-da-se-pretvori-vo-begalski-kamp/> (10.10.2017).
- MIRCEV Dimitar (2012) „*Balkanskiot megaetnikum. Nacjonalnite doktrini na makedonskite sosedi*”, Skopje.

- MOGU TRI DANA da ostanu u zemlji Makedonija usvojila novi zakon o migrantima* (2015), <http://www.telegraf.rs/vesti/1619390-mogu-3-dana-da-ostanu-u-zemlji-makedonija-usvojila-novi-zakon-o-migrantima> (18.06.2015).
- POPOSKI Nikola* (2016) *Makedonija ne ma da bide pretvorena vo begalski kamp* (2016), <http://dnevnik.mk/default.asp?ItemID=6975C5297B01714F84391AFD326C01D4> (10.02.2016)
- OD KABINETOT na predsedatelot Gjorge Ivanov. Demantirani spekulacijite deka vo Makedonija ke se gradat begalski kampovi* (2016), <http://dnevnik.mk/default.asp?ItemID=2C33A5B8D1BF8F4B9157E04501087BED> (17.02.2016).
- ORBAN bara ograda na granicite na Makedonija i Bugarija kon Grcija* (2016), <http://www.utrinski.mk/default.asp?ItemID=2D835645F8EFDE489BFD00536071349A> (22.01.2016).
- PARLAMENT EUROPEJSKI* (2013), *Była Jugosłowiańska Republika Macedonii gotowa do negocjacji akcesyjnych*, <http://www.europarl.europa.eu/news/pl/news-room/20130520STO08594/By%C5%82a-Jugos%C5%82owia%C5%84ska-Republika-Macedonii-gotowa-do-negocjacji-akcesyjnych>; http://ec.europa.eu/economy_finance/international/enlargement/index_pl.htm (25.05.2018); (05.02.2016).
- PO AVSTRISKIOT doadia i holandskiot minister za nadvoresni raboti. Bert Kunders ke ja razgleduva juznata granica* (2016), <http://dnevnik.mk/default.asp?ItemID=4F5F3AEBA8BB46409175F731535A91E7> (14.02.2016).
- POPOSKI Kurz niz makedonija kje pominat tolku migranti kolku shto kje primat zemijte od eu* (2017), <http://www.telma.com.mk/vesti/poposki-kurz-niz-makedonija-kje-pominat-tolku-migranti-kolku-shto-kje-primat-zemijte-od-eu> (10.11.2017).
- PREDSEDATELOT IVANOV vo Brisel na sostanok za migrantska kriza* (2016), <http://www.utrinski.mk/default.asp?ItemID=2B64419DEE19CF479DE-E1A5E85611C5B> (17.02.2016).
- PRESIDENT VO BRISEL* (2016), <http://www.president.gov.mk/mk/2011-06-17-09-55-07/2011-09-03-11-36-59/3633-brisel17020216.html> (18.02.2016).
- RAPORT MILION imigrantów przybyło w 2015 roku do Europy* (2016), <http://www.polskieradio.pl/5/3/Artykul/1561126,Raport-milion-imigrantow-przybylo-w-2015-roku-do-Europy> (23.12.2016).
- RUSZA KOLEJNA misja* (2016), <http://www.polskieradio.pl/5/3/Artykul/1735255/> (05.03.2016).
- SE KREVA vtora ograda na granicata so Grcija* (2016), <http://vecer.mk/makedonija/se-kreva-vtora-ograda-na-granicata-so-grcija> (8.02.2016).

- SLAVESKI Stojan (2013), *Za identitetot na sovremena makedonska nacija*, Skopje.
- SŁOJEWSKA ANNA (2016), *Bruksela pyta Wyszehrad czy buduje macedoński mur*; <http://www.rp.pl/Swiat/302169865-Bruksela-pyta-Wyszehrad-czy-buduje-macedonski-mur.html#ap-1> (16.02.2016).
- SOKOŁOWSKI Marcin (2015) *Naruszanie prawa podczas wyborów w Macedonii. Kwestia głosowania rodzinnego*, w: Jacek Wojnicki (red.) *Kształtowanie ładu demokratycznego w państwach Europy Środkowej i na Balkanach. Szanse i zagrożenia*, Warszawa.
- SOKOŁOWSKI Marcin (2017), *Wybory parlamentarne w Macedonii 2016. Programy wyborcze głównych partii politycznych. Niepublikowany raport z badań w Macedonii*.
- STAWOWY-KAWKA Irena (2000), *Historia Macedonii*, Warszawa.
- SZYMAŃSKA Jolanta (2017), *Unijna strategia wobec kryzysu uchodźczego i migracyjnego*, w: Konstanty A. Wojtaszczyk, Jolanta Szymańska (red.) *Uchodźcy w Europie Uwarunkowania. Istota. Następstwa, Polska 2017*, Warszawa.
- SZYMAŃSKI Adam (2017), *Kryzys uchodźczy a przyszłość Unijnej polityki rozszerzenia*, w: Konstanty A. Wojtaszczyk, Jolanta Szymańska (red.), *Uchodźcy w Europie Uwarunkowania. Istota. Następstwa, Polska 2017*, Warszawa.
- TELEFONSKI RAZGOVORI za aktualnata migrantska kriza i incidentot sto se sluci na 14 mart 2016 (2016), <http://www.president.mk/mk/2011-06-17-09-55-07/2011-09-03-11-41-54/3757--14-2016-.html?qh=YToxOntpOjA7aToyMDE2O30%3D> (10.11.2017).
- TOMASZEWSKA Magdalena (2016), *Minister Błaszczak podziękował funkcjonariuszom SG za misję w Macedonii*, <https://www.strazgraniczna.pl/pl/aktualnosci/341-8,Minister-Mariusz-Blaszczak-podziekowal-funkcjonariuszom-SG-za-misje-w-Macedonii.html?search=8481875> (26.05.2016).
- USHTE DVE iliadi migranti doneseni na granicata kaj Gevgelija (2015) *vecер.mk*. ushte dve Iljadi migranti doneseni na granicata kaj Gevgelija (30.05.2018).
- WOJNICKI Jacek (2017), *Rządy i społeczeństwa Europy Środkowej wobec problemu uchodźców*, w: Konstanty A. Wojtaszczyk, Jolanta Szymańska (red.), *Uchodźcy w Europie Uwarunkowania. Istota. Następstwa, Polska 2017*, Warszawa.